

NÉPESEDÉSI HELYZETJELENTÉS: ÖREGEDÉS VAGY ÖREGEK FIATALODÁSA?

SZÓNOKY ANCSIN GABRIELLA⁸³

A DEMOGRAPHIC STATUS REPORT: AGING OR REJUVENESCENCE OF THE ELDERLY?

Abstract: There were major global transformations in the entire world during the time of the twentieth century, including a boom of information and the population as well. According to the latest demographic forecasts the twenty first century will witness an aging of the population. This assumption seems to become true, as the demographic structure of the societies of the developed world experienced a major transformation at the turn of the twentieth and twenty first centuries, resulting in an acceleration of the aging of the population. For the next fifty years in Europe, we may project a prevalence of serious demographic problems, which will by all means affect the social and economic development of the countries of the continent. The first part of this paper discusses the theoretical questions of aging. Then a brief overview is given on the process of aging in Hungary considering the individual settlements. Finally, the settlements of Csongrád county are separately evaluated from this type of analytical point of view.

A 20. század második felében hatalmas globális változások történtek a Földön, ilyen változásnak tekinthető a népességrobbanás és az információrobbanás. A népesség prognózisok szerint pedig a 21. század az öregedés százada lesz. Ez a demográfiai tétel igaznak tűnik, mivel a századfordulóra jelentősen megváltozott az egész világ hangsúlyosan a fejlett társadalmak népességi szerkezete, felgyorsult a világ és a fejlett országok népességének öregedése. A világ népessége a századfordulón meghaladta a 6 milliárd főt. Az előrejelzések szerint 2050-re Földünk népessége megduplázódik, azaz 10-12 milliárd lakos él majd a Földön és a 21. század közepétől pedig csökkenés várható. Európa számára a következő 50 év súlyos népesedési gondokat vetít előre. Amióta ember él a Földön azóta nyomon követhető a népesedés és a gazdasági fejlődés között meglévő szoros kapcsolat. Így volt ez a korai kapitalizmus idején is, amikor is a centrum országokban a technikai forradalom hatására a gyors gazdasági fejlődés és az általa kiváltott társadalmi, szociális változás intenzív népességnövekedést indukált. Hasonló népességrobbanás volt a centrumtól távol eső európai országokban is annyi különbséggel, hogy valamivel rövidebb idő alatt (200 év helyett 100 év alatt) játszódott le. A fent leírt folyamat a jól ismert első demográfiai átmenet. Ez a globálissá váló népesedési átmenet azt a vezérgondolatot igazolja, miszerint csak idő kérdése és minden országban bekövetkezik. Ma már egész Európában stagnál vagy csökken a népesség száma. A 21. század elején a demográfusok feltárták az Európában zajló új típusú népességfejlő-

---

⁸³ Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. 6722 Szeged, Egyetem u. 2. E-mail: szonoky@geo.u-szeged.hu

dés főbb jellemzőit és ezt második demográfiai átmenetnek nevezték el. Az első átmenet először a világon a technikai, gazdasági és társadalmi fejlődés legmagasabb fokán lévő Nyugat-Európában következett be, ennek megfelelően a második demográfiai átmenet mint folytatása az elsőnek szintén Nyugat-Európában kezdett kibontakozni a 20. század közepén. Erről a második demográfiai átmenetről, mint a népesség-fejlődés egy magasabb szintjéről csak annyit tudunk, hogy napjaink demográfiai jelenségei, törvényszerűségei egy új átmenet kezdetét jelentik, és talán úgy is fogalmazhatunk, hogy Európa népességfejlődése, ma a második demográfiai átmenet első szakaszában van. Mindebből az is következik, hogy a második demográfiai átmenet kiteljesedése a jövőben várható.

Európa a népesség vonatkozásában a világon pozícióvesztés előtt áll az ENSZ előreszámításai alapján. A trendek azt vetítik előre, hogy az elkövetkező 50 évben az Amerikai Egyesült Államok népessége a mai 282 millió főről 420 millió főre nő a csatlakozott és a jövőben csatlakozó országokkal együtt az Európai Unió népessége a 2000-ben meglévő 485 millió főről 2050-ben 455 millió főre csökken. Az Unió népességszámának csökkenése önmagában nem jelentene gondot, a problémát a népesség strukturális változása jelenti, ugyanis ez a csökkenés együtt jár a népesség átlagos életkor és a születéskor várható átlagos élettartam növekedésével, vagyis a népesség öregedésével. Az öregedés viszont azt is jelenti, hogy nő az eltartott népesség száma és aránya, ami a nyugdíjellátó rendszer, a foglalkoztatáspolitikai, az oktatáspolitikai és az egészségügy politikai reformját követeli. A népesség öregedése tehát növekvő eltartási terheket is jelent, ami veszélyezteti az Európai Unió globális gazdasági versenyképességét. A gazdasági bizonytalanság, mint minden bizonytalansági tényező a gyermekvállalási kedv csökkenéséhez vezethet, a csökkenő születés pedig a népesség öregedését fokozza.

MIT JELENT A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSE?

A több mint 6 milliárd ember közül a Földön fél milliárd fő 60 év feletti. A 80. életévüket meghaladók száma az idős korcsoportúak 10%-a, azaz 50-60 millió fő és az idősek közül e kohorsz növekedése a legdinamikusabb. Úgy tűnik ismét egy globális robbanás kezdetén vagyunk. Látva a jövő e nagy problémáját nem csupán a demográfusok, hanem a kapcsolódó tudományok művelői (orvosok, biológusok, szociológusok és számos más társadalomtudomány) is nagy érdeklődéssel fordulnak a népesség-öregedés szerteágazó témája felé. Egyre inkább előtérbe kerülnek a fenntartható egészség, a megelőzés, az életminőség, a holtig való tanulás, az idős kori kreativitás és aktivitás kérdései, és akkor még nem szóltunk a sürgető nyugdíjrendszer reformról, az idősek foglalkoztatásáról, az eltartási terhek gondjairól. Ma már az öregkort is több szakaszra osztjuk fel, ami e korszak más megítélésére utal.

Az öregkort a WHO a következő szakaszokra bontja (*Iván L.* 2005):

- 50-60 év az áthajlás kora

- 60-75 év az idősödés kora
- 75-90 év az időskor
- 90-100 év az aggkor
- 100 év felett a matuzsálemkor.

A globális öregedés folyamatának tisztánlátása szükségessé teszi a jövőben lejátszódó népesedési folyamatok megismerését, az előreszámításokat is. A népesség-prognózis adatai jól jelzik a népesedés várható főbb irányait. Az előrejelzések közül a demográfiai prognózisok a legmegbízhatóbbak rövid és középtávon. A megbízhatósága abból is adódik, hogy több éven keresztül állandó értéket képviselnek az előreszámolás legfontosabb faktorai a továbbélési valószínűségek. Ugyanakkor könnyen belátható az is, hogy az egyes demográfiai folyamatok belső, öntörvényű változásai hosszú évtizedeken keresztül érvényesülnek. A népesedési fordulat e lassú volta hatalmas segítséget ad abban a vonatkozásban, hogy a népességpolitikának van ideje felkészülni a helyes döntések meghozatalára. Kelet-Közép-Európában 1990-ig ez így is volt, de mint ismeretes az utóbbi 15 évben rövid idő alatt hatalmas társadalmi, politikai, gazdasági átalakulások voltak a térségben, melyek hatására intenzív demográfiai fordulatok történtek a régió minden rendszerváltó országában. Leglátványosabb demográfiai kihívást a gazdasági reform diktálta, mivel átalakította a foglalkoztatás struktúráját, gyors társadalmi átrétegződést indukált és a volt szocialista országokban eddig ismeretlen jelenséget a munkanélküliséget hozta a felszínre. E rövid idő alatt megváltoztak az együttélési -és házassági szokások, az anya életkorának emelkedése jellemző az első gyermek születésekor, a családszerkezet is átalakult stb. Végül, de nem utolsó sorban a demográfiai korstruktúra is módosult, megváltozott a fiatalkor időszaka és az öregkor kezdete. Ezek a makroszinten rövid idő alatt bekövetkezett mélyreható demográfiai folyamatok hatalmas kihívást jelentettek és jelentenek a társadalom és a gazdaság életében. *Augusztinovics Mária* arra hívta fel a figyelmet, hogy „a hosszú és lassú idő ugyanaz az idő, mint a rövid és gyors idő” (az idézet a „*Válaszúton. A népesedéspolitika helyzete a XXI. Század elején*” című, a Népesedési Kormánybizottság és a Magyar Tudományos Akadémia által 2003. szeptember 25-26-án szervezett budapesti konferencián hangzott el). Mindez igaz, de a hosszú és lassú idő távlatában a népesedési egyensúly megtartása közel sem akkora feladat a társadalomnak és a népességpolitikának, mint a rövid és gyors időben bekövetkezett népesedési átalakulás esetében. Az Európai Unió országaiban (a csatlakozó országok nélkül) a népesedési folyamatok vonatkozásában konvergencia tapasztalható, viszont Európa rendszerváltó országaiban nem ennyire egyértelműek a folyamatok. Erre utal **Coleman, D. A.** (1998) a demográfia mai helyzetéről alkotott véleménye is miszerint „Keleten .... a végkifejlet nem jósolható meg, és a keletkezett zavarok iszapos-sá tették a demográfiai vizeket is”. Az egyensúly helyreállítása, a kedvezőtlen népesedési folyamatok (kevés születés, sok halálozás, családok szétesése, a sok fiatal nyugdíjas, a kevés idős foglalkoztatott) megváltoztatása lényeges szemléletváltást igényel. Globalizált világunkban a versenyképesség és a gazdasági prosperitás alapja a tudás, a megfelelő oktatási reform és a szülők munkalehetőségeinek kibő-

vítése jól konvertálható a munkaerőpiacon értékesíthető diplomát eredményez. Ennek megfelelően a felgyorsult demográfiai változások tehát életképes rövidtávú népesedéspolitikai, társadalmpolitikai és gazdaságpolitikai célok kidolgozását igénylik.

Ha egyszerűen fejezzük ki magunkat az öregedés nem más, mint az idős korosztály számának állandó növekedése. Az idős korúak számának emelkedése általában együtt jár a fiatal korúak számának csökkenésével. Ezért ezt a folyamatot leginkább a fent említett két tényező aránya prezentálja. Miközben az idősek száma nő, a fiatalok száma csökken ezáltal a népesség korstruktúrája úgy módosul, hogy a népesség átlagéletkora és a születéskor várható átlagos élettartam nő. Tehát az öregedő népesség tagjai egyre tovább élnek, ami a társadalmi, politikai, gazdasági és egészségügyi területen számos megoldásra váró problémát vet fel. A feladatok közül csupán egyet említek, mégpedig az Európai Unió jövő foglalkoztatási politikájának legfontosabb négy teendői közül kettő az öregedés kérdéskörébe tartozik (Szónoky Ancsin G. 2004b). A népesség öregedésének a mértékét az öregedési index $(= 60-x / 0-14)$ mutatja, ez a legelfogadottabb és leghasználhatóbb mutató a folyamat mérésére. Az öregedési index értéke azt is jelzi, hogy valamely népesség az öregedés folyamatának mely fázisát éli. Az öregedési index két tényező változásától függ az idős korosztály és a fiatal korosztály alakulásától. Ennek megfelelően az 1. ábra mutatja a népesség öregedésének a variánsait.

		FIATALOK SZÁMA		
		NŐ	ÁLLANDÓ	CSÖKKEN
IDŐSEK SZÁMA	VÁLTOZÁS → ↓			
	NŐ	ÖREGEDÉS	ÖREGEDÉS	ÖREGEDÉS
	ÁLLANDÓ	FIATALODÁS		ÖREGEDÉS
	CSÖKKEN	FIATALODÁS	FIATALODÁS	ÖREGEDÉS FIATALODÁS

1. ábra A népesség öregedés-fiatalodás mátrixa (szerk. Szónoky Ancsin G.)
Figure 1 The matrix of population aging (ed. Szónoky Ancsin, G.)

Az 1. ábra a fejlett és a fejlődő világ öregedési-fiatalodási mátrixa. Az ábra szerint a népesség öregedése bekövetkezik, ha

1. csökken a fiatakorú állandó az időskorú
2. nő a fiatakorú, de gyorsabb az időskorúak gyarapodása

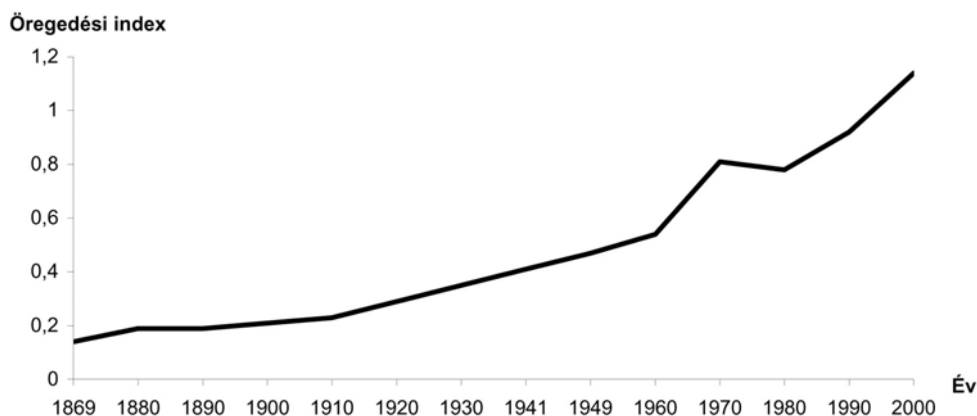
3. csökken a fiatalkorú nő az időskorú
4. állandó a fiatalkorú nő az időskorú
5. csökken az időskorú, de gyorsabban csökken a fiatalkorú.

Az öt eset közül a harmadik eset a leggyakrabban előforduló, még a második és ötödik is jellemző, viszont az első és a negyedik variáns nagyon ritkán, a vizsgálataimban még nem talákoztam egyikkel sem, természetesen ez nem zárja ki a meglétét. Tovább elemezve az 1. ábrát a népesség fiatalodása a következő esetekben valósul meg, ha

1. nő a fiatalkorú állandó az időskorú
2. nő a fiatalkorú csökken az időskorú
3. állandó a fiatalkorú csökken az időskorú
4. nő az időskorú, de gyorsabban nő a fiatalkorú
5. csökken a fiatalkorú, de jobban csökken az időskorú.

A továbbiakban csak a fejlett országok öregedési – fiatalodási jelenségeit vizsgálom. A leggyakoribb eset a negyedik, amikor a fiatalok számának a gyorsabb növekedését egyértelműen a nagy számú bevándorlás jelenti. A második és az ötödik esetben (mely ritkán fordul elő) a bevándorlás a fő szabályozó. Úgy vélem az első és a harmadik nagyon ritkán előforduló, a vizsgálataimban ilyen típusok még nem voltak.

Az öregedési index Magyarországon 1869-ben 0,14 értéket mutatott, mely nagyon fiatalos népességet jelölt. 1900-tól mintegy 50 éven keresztül állandóan nőtt az index értéke, tíz évenként 0,06 ezrelékkal, szabályos lassú növekedés jellemzi ezt az időszakot. Az 1950-es években a népesség fiatalodását a „baby boom”-nak köszönheti, mely fiatalító hatás az 1970-es években is kimutatható. Majd 1980-tól felgyorsul a népesség öregedése és 2000-ben az öregedési index értéke 1.14 (2. ábra).

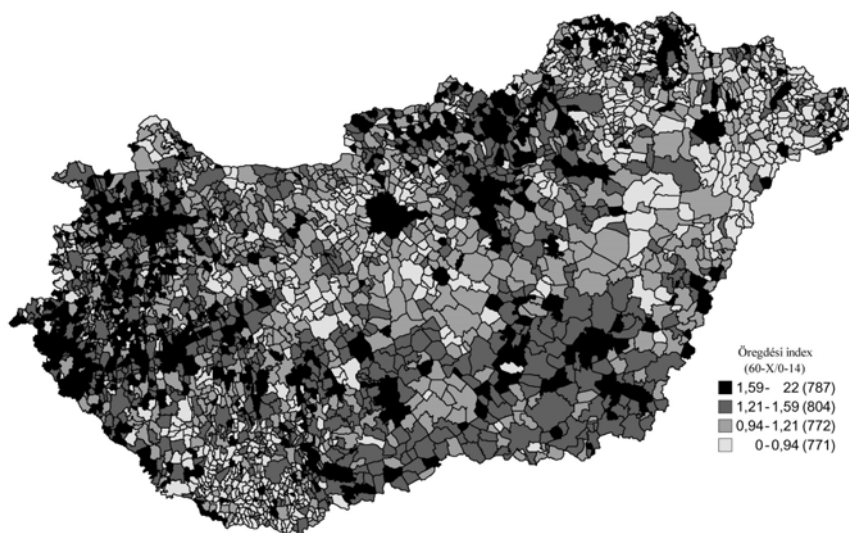

2. ábra A népesség öregedése Magyarországon (szerk. Szónoky Ancsin G.)
Figure 2 The population aging in Hungary (ed. Szónoky Ancsin, G.)

Hazánkban a demográfiai egyensúlyvesztés nagy területi eltéréseket mutat, melyek kiegyenlítése vagy inkább enyhítése viszont hosszú időn keresztül orvosolható. Éppen ezért az öregedés térszerkezeti változásainak és a változás okainak feltárása aktuálisabb napjainkban, mint a korábbi évtizedekben bármikor. A gazdasági fejlettség magasabb fokán lévő területeken a népesség fiatalosabb (3. ábra), ilyen Pest megye, Fejér megye, Komárom-Esztergom megye és Nyugat-Dunántúl települései, bár Vas és Zala megyében feltűnően sok idős népességű település található. Hasonló példa erre az Alföldön megtalálható fiatalos népességű szigetek. Mindezek a példák arra hívják fel a figyelmet, hogy az öregedési vizsgálatokat településenként érdemes elvégezni. A sok gyermek születése is fiatalos népességet eredményez, mint például Szabolcs-Szatmár megye, Borsod-Abaúj-Zemplén megye vagy Dél-Baranya településein. Az idősebb népességű megyék közé tartozik Csongrád megye is (4. ábra).

AZ ÖREGEDÉSI FOLYAMAT TÍPUSAI CSONGRÁD MEGYE PÉLDÁJÁN

Az elmúlt 10 évben Csongrád megye 78 települése közül 76 településén természetes fogyás volt jellemző és csupán két faluban (Zsombó, Nagyér) volt természetes szaporodás. A települések 90%-a bevándorlási többletet mutatott fel és csupán 10 községben és egy városban (Szentés) volt vándorlási veszteség. Ezek az adatok azt jelzik, hogy a népesség öregedését legfőképp az alacsony születés és a bevándorlás befolyásolta.

3. ábra A népesség öregedésének térszerkezete településenként (2001)
(szerk. Szónoky Ancsin G.)
Figure 3 Spatial structure of population aging (ed. Szónoky Ancsin, G.)

Az öregedés – fiatalodás mátrixa alapján (1. ábra) meghatározható a települések öregedő – és fiatalodó népességű típusai. A különböző típusok alapján már feltárhatók a vizsgált időszakban a népesség öregedésének és fiatalodásának az okai is. Az öregedő népesség esetünkben azt jelenti, hogy a településen az öregedési index értéke 10 év alatt nőtt, függetlenül attól, hogy 1990-ben mit mutatott ez az érték. Ennek analógiájára a fiatalodó népességű településnek azt tekintettük, amely esetében az öregedési index javuló tendenciát mutatott 1990-hez képest, tehát értéke csökkent. Ennek alapján a következő megállapításokat tehetjük:

1. típus öregedő népességű települések, ahol az öregedés oka elsősorban az idősök számának növekedése
2. típus öregedő népességű települések, ahol az öregedés oka elsősorban a fiatalok számának csökkenése
3. típus fiatalodó népességű települések, ahol a fiatalodás oka elsősorban az idősök számának csökkenése
4. típus fiatalodó népességű települések, ahol a fiatalodás oka elsősorban a fiatalok számának növekedése típusba sorolt öregedő népességű települések közé csupán 10 tartozik. A falvak szétszórtnan helyezkednek le, összefüggő öregedő teret csupán a határ menti régióban találunk. E típusban az öregedést az idős kohorszok számának növekedése okozta. Ez azt jelenti, hogy e 10 településen a népesség öregedésének kiváltó oka a népesség belső szerkezete, korstruktúrája.

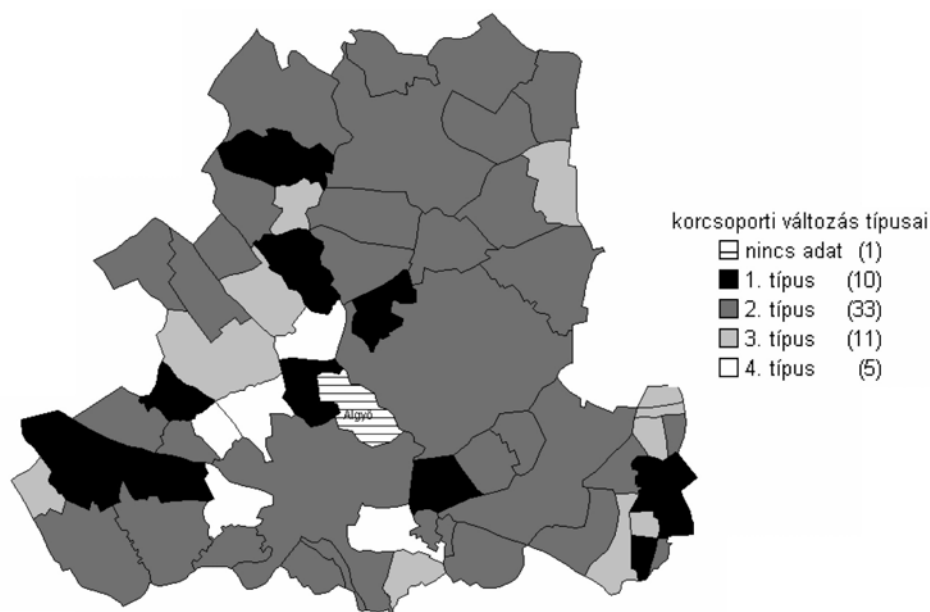
1. típusba sorolt öregedő népességű települések közé csupán 10 tartozik (5. ábra). A falvak szétszórtnan helyezkednek le, összefüggő öregedő teret csupán a határ menti régióban találunk. E típusban az öregedést az idős kohorszok számának növekedése okozta. Ez azt jelenti, hogy e 10 településen a népesség öregedésének kiváltó oka a népesség belső szerkezete, korstruktúrája.

2. típusba tartozik Csongrád megye településeinek döntő hányada, mintegy 33 település. Az öregedés kiváltó oka alapvetően a fiatalok számának csökkenése vagyis a csökkenő születés okozta a korszerkezet megváltozását. Kivételesen minden város ebbe a kategóriába tartozik. Ez a típus a megyében összefüggő teret képez és meghatározó szerepet játszik az egész megye népességfejlődésében. E települések és a megye népességének öregedését az alacsony születési értékek okozták, amit a hosszan tartó elvándorlás okozott.

3. típusba 11 település tartozik, olyan fiatalodó népességű falvak, melyek esetében az idősök számának a csökkenése eredményezte a javulást. Szeged szuburbanizációs zónájában és Makó kistérség több településén az elmúlt tíz évben a fiatalodás közvetlen kiváltó oka tehát a népesség belső szerkezetének a változása volt.

4. típusba Szeged szuburbanizációjában fekvő falvak sorolhatók. Ezek a településeken az 1990-es években a fiatalok száma nőtt és ez volt a közvetlen kiváltó oka a Szegeddel közvetlen határos települések fiatalodásának, a folyamat pedig a nagy tömegű bevándorlással magyarázható.

5. ábra 1990-2001-ig a népesség korcsoporti változásának típusai Csongrád megyében
(szerk. Szónoky Ancsin G.)

Figure 5 Types of population changing based on age groups from 1999-2001
in Csongrád county (ed. Szónoky Ancsin, G.)

ÖSSZEGZÉS

Ez a geodemográfiai tanulmány a népesség öregedési – fiatalodási folyamatát és annak okait vizsgálta. Az elemzéshez egy öregedés – fiatalodás mátrixot alkotva és annak segítségével Csongrád megye településeit tipizálva magyarázta meg az elmúlt 10 évben a megyében lejátszódott öregedési-fiatalodási folyamatot. Az eredmények igazolták napjaink népesedési alaptételét, mi szerint egyrészt a népesség öregedése a második demográfiai átmenet fő jellemzője, másrészt a demográfiai öregedést elsősorban az elvándorlás-bevándorlás faktora indukálta a vizsgált településeken. Az öregedés vagy az öregek fiatalodása kérdésre pedig a válaszom a következő: napjainkban egyszerre zajlik a népesedés mindkét folyamata, ugyanis miközben a népesség öregedése figyelhető meg a korstruktúra oly módon változik, hogy az idős kor kezdete az évek múlásával egyre későbbre tevődik át.

Hálámat fejezem ki a szerkesztőknek, akik lehetővé tették, hogy e rövid cikkel felköszönthetem kedves tanáromat, aki a gyakorlatokon felvillantotta számomra azt az utat, amit boldogan jártam és járok ma is. Köszönöm.

IRODALOM

- Coleman, D. A.** 1998. Konvergencia és divergencia az európai népesedési mintákban. *Demográfia* 41/2-3. pp. 165-205.
- Dobossy I. – S. Molnár E. – Virágh E.** 2003. Öregedés és társadalmi környezet. *Műhelytanulmányok* 3. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest. p. 167.
- Dóra I. – Polónyi K.** (szerk.) 2002. Ezüstkor, idős korúak Magyarországon. KSH, Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Gulyás L.** 2003. A munkanélküliség csökkentésének módozatai az Európai Unió országaiban 2. *Humánpolitikai Szemle* 2003. október.
- Hablicsek L.** 1995. Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései, Budapest. p. 89.
- Hablicsek L.** 2002. Demográfiai öregedés Európában. *Esély* 3. pp. 87-119.
- Iván L.** 2004. Öregedés: örök ifjúság? KSH, Budapest.
- Kovács L.** 2004. Qui vadis, Európa? A népességszám alakulása a XX. században és a XXI. század első felében. *Magyar Tudomány* 2004/7. pp. 708-719.
- L. Rédei M.** 2001. Demográfia. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. p. 191.
- Sárfalvi B.** 1992. A világnépesség növekedése, Humánökológia. ELTE TTK, Budapest.
- Surd, V. – Zotic, V.** 2003. The demographical risk in the Aries Inferior Basin. In volumul Simpozionului "Rural Space and Regional Development" Editura Sturia, Cluj-Napoca.
- Szakolczai Gy.** 2005. A rendszerváltás és a politikai váltogazdaság demográfiai hatásai. *Demográfia* 48/2-3. pp. 254-280.
- Szónoky Ancsin, G.** 2004a. Demographic aging in the population of the near-border region of Csongrád. In: **Constantin Vert** (ed.). *Colocviul National de geografia populatiei si asezarilor umane*. Timisoara–Buzias. pp. 131-147.
- Szónoky Ancsin G.** 2004b. Európai kihívások a foglalkoztatás területén a csatlakozás előtt és után Magyarországon. In: II. Magyar Földrajzi Konferencia Szeged. 2004. szeptember 2-4. (www.geography.hu/rom).
- Szónoky Ancsin G.** 2005a. A népesség öregedése településtípusok szerint Magyarországon. In: **Csapó T. – Kocsis Zs. – Lener T.** (szerk.). *A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányai az ezredforduló után*. Berzsenyi Dániel Társadalomföldrajz Tanszék, Szombathely. pp. 280-291.
- Szónoky Ancsin G.** 2005b. Agrardemographische Fragen in der Region Südtiefebene. In: **Nagyné Fehér I.** (szerk.). *Erdei Ferenc III. Tudományos Konferencia*. Kecskemét. pp. 138-142.
- Valkovics E.** 2001. *Demográfia* 1. Osiris Kiadó, Budapest. 415. p.